

LITTERATUR

ENKÖPING GENOM SEKLERNA

NILS SUNDQUIST, *En bok om Enköping*. Utgiven av Byggnadsfirman Anders Diös' Enköpingskontor med anledning av 20-årig byggnadsverksamhet 1923—1943. Uppsala 1944.

Mycket av det som skrivits på det stadshistoriska området har varit inriktat på det rent lokalhistoriska, skildrat platser och episoder, som endast kan ha intresse för dem som känner staden i fråga och vill veta något om den. Ett stadshistoriskt arbete av god kvalitet har värde utöver detta. Det historiska material man samlar om en ort kan säga mycket också om andra orter och om det större sammanhang, i vilket den är en del. Med den inriktning, som modern stadsplanering har, bli de resultat, en stadshistorisk forskning — bedriven på rätt sätt — åstadkommer en stor tillgång också vid behandlingen av stadsplanefrågor. I Nils Sundquists *En bok om Enköping* (1944) finns ett kort kapitel om den moderna stadsplanen, där stadsarkitekten Sten Hummel-Gumaelius framför några synpunkter på det aktuella läget. Man ser där, hur man tagit hänsyn till de lokala historiska förhållandena vid uppgörandet av den moderna planen. Men också principiellt kan den stadshistoriska forskningen tillföra viktig kunskap, då det gäller att förstå stadens liv.

I boken om Enköping får vi såväl stadens historia i stora drag som de historiska sammanhangen kring dess tillblivelse och växt. Framställningen bygger till stor del på arkeologiskt material, som författaren själv bragt i dagen. Enköping hör inte till de städer, som tilldragit sig allmänt intresse, och forskningen i dess historia är av sent datum. I denna bok kommer det dock klart fram, att Enköping inte alltid varit en så obetydlig småstad utan en huvudort i olika avseenden.

Köpingen i Ena växte upp på kunglig domän, på en plats där liksom i Uppsala en ås övertvårade ett vattendrag. Här var också en viktig vägkorsning och platsen hade alltså ett utmärkt läge för en marknad. En av Upplands två förnämsta marknader, Tjugonde-dagsmarknaden, förlades dit.

Också som kyrklig huvudort inom Uppland blev Enköping snart betydelsefullt. Ett av Sigtuna-Uppsalastiftets prosterier fick sin kyrka där omkring år 1100. Vårfrukyrkan i Enköping hör till samma skede som G:la Uppsala och S. Per i Sigtuna, en grupp uppländska kyrkor med centraltorn, där man kan spåra engelskt inflytande. De kyrkliga monumenten har fått stort utrymme i boken. Det kan ju vara berättigat, då det visat sig att staden hade inte mindre än fyra kyrkor under sin »storhetstid», medeltiden. Enköping var delat i två församlingar. Den ena kyrkan, S. Ilian, har nyligen framgrävts under förf:s ledning, den andra, S. Olof, har ännu ej definitivt kunnat lokaliseras. Det mest omfattande kyrkliga byggnadsverket i Enköping, franciskanklostret, har förf. kunnat rekonstruera efter omfattande utgrävningar.

Med reformationen gick alla dessa byggnader svåra öden till mötes. Endast Vårfrukyrkan behölls som stadskyrka och står ännu kvar uppe på åsen om också hårt restaurerad i början av vårt århundrade.

Genom planer får man en god bild av hur staden vuxit från den första bosättningen kring marknadsplatsen på 1000—1100-talen. Av köpingen i Ena blev tidigt en stad, i varje fall före 1250. Under 1400-talet utvidgades den mot söder, mot sjön, och ett torg anlades. Vattnet drog sig alltmer tillbaka, och efter fyllningar växte staden ytterligare med en ny krans av kvarter på 1600-talet. Men uppgrundningen blev en av orsakerna till den tillbakagång som försiggick från slutet av 1500-talet. Man kunde inte längre nå staden sjöledes med lastfartyg. Reformationen betecknar ett sammanbrott för dess kyrkliga liv. Folkmängden sjönk, kyrkor och kloster förföll.

Några glimtar av den borgerliga stadens liv och villkor får vi bl. a. i kapitlet om donationsjordarna och om 1700-talsstaden. Donationsjordarna var väsentliga tillgångar för de svenska städernas borgare, som ju till största delen bedrev åkerbruk och boskapskötsel vid sidan av sin borgerliga näring. En plan visar hur staden omgärdades av tullstängsel ända in på 1800-talets början. Hur detta stängsel med sina portar och tullstugor tog sig ut ser vi på en lavering av C. J. Fahlerantz. Tullarna var ju en viktig faktor i den gamla staden, som bidrog att avgränsa den från landsbygden.

En av de få stora borgargårdar, som står kvar i Enköping, är det nuvarande rådhuset. Huvudnäringarna har naturligtvis som i andra städer varit köpenskap och hantverk. Detta borgerliga yrkesliv skildras huvudsakligen genom bilder från skrålivet och ett par mycket intressanta bilder från gelbgjutarverkstäder, där vi ser hur gammal tradition levt kvar in i våra dagar. Av några fotos från

70-talet och ett modernt foto av Munksundsgatan får man en konkret föreställning om hur våra städer tog sig ut före industrialiseringen.

Enköping är nu till största delen en 1800-talsstad. 1799 brann den ner så gott som helt, och 1800 förelåg en ny stadsplan efter klassiskt rutmönster. Elden har tidigare varit den mest genomgripande faktorn vid saneringen av våra städer. Trånga, slingrande gator och oregelbundna kvarter har utplånats, och i dess ställe har ett strängt rutnät utlagts under protest från tomtägarna. Ur brandsäkerhetssynpunkt har man vunnit men knappast estetiskt sett. Enköping är nu så gott som helt utformat efter det klassiska schemat med ett fyrkantigt torg i mitten omgivet av regelbundna kvarter och gator, som skär varandra vinkelrätt.

Ett par områden undgick branden och där finns ännu kvar gamla pittoreska hantverkargårdar, där för närvarande en inventering pågår, som ger intressanta planer och fotografier till resultat. Några stickprov publiceras i boken.

De sista 40 sidorna i boken består av korta skildringar av några bemärkta män, som på ett eller annat sätt varit knutna till Enköping, från Lars, som 1255 blev Sveriges ärkebiskop men dessförinnan varit franciskanermunk i Enköping, till en av vår tids industrimän J. P. Johansson. Ett intressant bidrag är anteckningarna om Anders Zorns skoltid i Enköping, som Gerda Boëthius här publicerar för första gången.

Inte blott då det gäller näringslivet har Enköping fått en renässans under 1930-talet. Även kulturellt har en blomstring inträtt, som bl. a. fört med sig det intresse för stadens historia, som denna bok vittnar om. Bakom den ligger ett omfattande forskningsarbete, såväl arkeologiskt som då det gäller arkivmaterialet. Bilden av stadens växt berikas genom att många företeelser som inte kunnat få utförlig behandling nämns kortfattat, ofta genom väl valda illustrationer. Trots sakligheten är boken lättöläst och fängslande och dess yttre gestaltning tilltalande. Man får hoppas, att denna preliminära översikt över staden Enköpings historia skall kunna utvidgas till glädje såväl för fackmän inom olika forskningsgrenar som för allmänheten.

Ingrid Johansson.

UPPSALA DOMKYRKAS ÅLDER

EINAR CARLSSON, *Translacio Archiepiscoporum*. Erikslegendens historicitet i belysning av ärkebiskopssätets

förflyttning från Uppsala till Östra Aros. Uppsala Universitets årsskrift 1944.

Det mäktiga problemkomplex, som överflyttandet av Uppsalakyrkan från Uppsala högar till Östra Aros på 1270-talet innebär, har ännu en gång upptagits till behandling, denna gång av docenten Einar Carlsson, Uppsala. Studien, som har det mäktiga omfånget av 166 sidor, utkom 1944 och benämnes som ovan. Det är här icke meningen att närmare granska detta historiska arbete, här skall endast påpekas några saker, som berör Uppsala domkyrkas byggnadshistoria. Författaren upptar nämligen till behandling även frågan om nämnda kyrkas ålder, vilken fråga han anser sig kunna lösa på dokumentarisk väg. Detta är ju av särdeles intresse, då så många inom det byggnadshistoriska området sakkunniga sysslat med Uppsalakyrkans invecklade dateringsproblem.

Författaren ser kritiskt på det resultat, vartill de framstående arkitekturhistorikerna professor Axel L. Romdahl och professor Gerda Boëthius komma i sin bok om domkyrkan vid 500-årsjubileet av invigningen 1935. Nämnda författare förlägga som bekant här, främst av stilistiska skäl, domkyrkans plan till 1260-talet. De vinna detta resultat på komparativ grund och det synes vara ovedersägligt att deras datering är riktig. (Det är dock att beklaga att författarna så starkt betona att domkyrkan verkligen också kom till uppförande vid denna tidiga tidpunkt, eller m. a. o. att deras stil-datering förleder dem att tro att byggandet började omedelbart efter brevet om flyttningsstillståndet av år 1258.) Uppsala domkyrka är tvivelsutan att hänföra till den franska höggotik, som utvecklade sig i de ledande franska konstområdena vid mitten av 1200-talet. Denna — stilistiskt riktiga — datering kan historikern Carlsson ej acceptera utan anser sig av dokumentmaterialet och av andra förhållanden kunna utläsa att domkyrkan är att hänföra till den franske arkitekten Estienne de Bonnueills tid.

Det måste dock framhållas att denna datering, som Carlsson också framhåller, icke är ny. Den framlades med väldokumentering av Carl M. Kjellberg redan för femtio år sedan och har senare understötts av andra forskare. Sagda datering byggde främst icke på stilistisk grund utan avsåg domkyrkans reella grundande. En viss förvirring uppstod fördenskull inom fackkretsar när Romdahl—Boëthius efter sin stilistiska analys förlade kyrkans plan till omkring 1260. Det är i denna situation som Carlsson inträder på scenen och dekreterar att domkyrkan icke kan vara från 1260-talet. Den måste vara från 1280-talet.

Den senaste dateringen av Uppsala domkyrkas *verkliga* grundlägg-

ning har dock docenten Carlsson ej någon prioritetsrätt till, ty denna grundläggningsdatering har, efter det Romdahl—Boëthius stildatering av 1935 kom, framlagts av författaren till dessa rader. Under de senaste tio åren har ett omfattande byggnadshistoriskt-topografiskt undersökningsarbete av domkyrkan och dess omgivande byggnadskrets utförts under undertecknads ledning. Resultaten härav motsäga ej Romdahl—Boëthius stilistiska datering av domkyrkoplanen. Undersökningarna ha emellertid givit vid handen att man av *topografiska* motiv måste förlägga domkyrkans reella uppbyggnad till efter mitten av 1280-talet. Dessa resultat framlade undertecknad i ett föredrag »Uppsala domkyrka under medeltiden» å Statens Historiska Museum i Stockholm 9 februari 1942 på inbjudan av Riksantikvarieämbetet, Konsthistoriska sällskapet och Svenska fornminnesföreningen. Min datering av domkyrkans grundande till Estienne de Bonnueills tid, vilken bör ses som en komplettering till Romdahl—Boëthius' stildatering, finnes refererad av fil. lic. P. G. Hamberg i tidskriften *Konstvärlden* (n:r 3) 1942.

Till yttermera visso har undertecknad i en uppsats betitlad »De äldsta uppländska studenterna» i *Upplands nations festskrift* vid dess 300-årsjubileum 1942 förhållandevis utförligt uppehållit mig vid Uppsala domkyrkas grundläggning och framställt en förmodan, att det franskbeställda bygget befordrades av i synnerhet domprosten Andreas And, skaparen av Collegium Upsalense i Paris. Att varken det offentligen hållna föredraget, som i övrigt upprepades i föreningen Urd i Uppsala strax efter, eller uppsatsen i nationsfestskriften uppmärksammats av Carlsson visar en betänklig brist i hans framställning.

Nils Sundquist.